

نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در ارتقای سطح آموزش‌های دینی

نویسنده: راضیه خسروی سرشکی^۱

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۲۰

دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۱۱

چکیده

دین اسلام به عنوان آخرین دین الهی، رسالتی جهانی دارد و بسط و گسترش آموزه‌های دینی وظیفه‌ای است که در این دین تأکید فراوانی روی آن شده است؛ از این رو در عصر معاصر نیاز به امکانات و محیط‌های مختلفی برای انتقال مفاهیم دینی وجود دارد.

از طرف دیگر، راه اولیه انتقال آموزه‌های دینی روش حضوری و چهره به چهره است، که از آغاز بشریت تاکنون استفاده می‌شود؛ اما در کنار آموزش حضوری، امروزه از طریق اینترنت و با آموزش مجازی، دین و مفاهیم مرتبط با آن آموزش را سریع‌تر و فراگیرتر کرده است، که هر کدام یک از این نوع آموزش‌ها شامل روش‌ها و ابزارهای متفاوتی است، و با توجه به نیازهای مختلفی شکل می‌گیرند.

آموزش حضوری و مجازی آموزه‌های دینی دو روی یک سکه هستند، که می‌توانند مکمل یکدیگر باشند.

در این پژوهش به بررسی نکات ضعف و قوت امکانات آموزش حضوری و مجازی دین پرداخته شده، و تأثیر متقابل این دو روش در ارتقای مفاهیم آموزه‌های دینی در عرصه جهانی بررسی و تحلیل شده است.

واژگان کلیدی: آموزش حضوری، آموزش مجازی، آموزش‌های دینی

۱- مدرس دانشگاه مجازی المصطفی ^ﷺ، Razieh.khosravi@gmail.com

مقدمه

دین اسلام به عنوان آخرین دین، رسالتی جهانی دارد؛ چه این که با دین، سعادت دنیوی و اخروی تأمین خواهد شد؛ لذا از آغاز اسلام، پیامبر اکرم ﷺ وظیفه ابلاغ آموزه‌های دینی را بر عهده داشته، و با امکانات موجود این امر را تحقق بخشیدند؛ از افتخارات اسلام این است که کارش را با قرائت و علم و قلم شروع کرد، و اولین فرمان خداوند به پیامبرش، فرمان فرهنگی بود.^۱

بر این اساس، نبی مکرم اسلام ﷺ مسجد النبی را به عنوان مرکز نشر اسلام بنا نموده، و با گذشت زمان، مساجد دیگری نیز تأسیس شدند، که در این میان، حضرت مبلغین را به اطراف و اکناف فرستاده، و معاهده‌هایی با قبایل گوناگون بستند، که در نتیجه آن، اسلام شروع به پیشرفت کرد.^۲

در قرن‌های بعدی- به ویژه قرن دوم و سوم هجری- با آشنا شدن ملت‌های مختلف با اسلام، شکل خاصی از تبلیغ دین شکل گرفت؛ به نحوی که مسلمان‌ها از کتاب به عنوان سلاحی جدید استفاده نمودند.

امام صادق ﷺ در زمان خود همان کاری را می‌کردند، که پیامبر ﷺ یا علی ﷺ یا حسین ﷺ می‌کردند؛ یعنی انجام رسالت و تبلیغ دین با توجه به شرایط زمان و مکان.^۳

در دنیای کنونی نیز کفر از تمامی امکانات- اعم از فیلم، کارتون، تئاتر، نقاشی و مجسمه‌سازی- برای تحکیم پایه‌های کفر خود استفاده نموده، و مرام و مسلک غلط خود را همانند سامری القا می‌کنند.^۴

۱- قرائتی، ۱۳۹۲، ج ۱۰، ص. ۵۳۳.

۲- طباطبائی، ۱۳۵۴، ص. ۷۲.

۳- مطهری، ۱۳۷۱، صص. ۱۸۲-۱۸۰.

۴- قرائتی، ۱۳۷۷، صص. ۱۷۰-۱۶۹.

نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در ارتقای سطح آموزش‌های دینی / ۱۰۳

بنابراین با پیشرفت علم و فناوری، وظیفه هر عالمی است که با امکانات موجود به ترویج دین اسلام و انتقال آموزه‌های آن در سطح جهانی بپردازد تا این دین مبین به گوش بشریت برسد، و حجت خدا بر آنان تمام شود.

همان‌طور که بیان شد، اولین ساختار مکانی ترویج دین اسلام، مسجد النبی بود- مکانی برای تفسیر و بسط اسلام- امروزه نیز برای بسط اسلام، مکان‌های فیزیکی و حضوری مانند مساجد، حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌ها، کتابخانه‌های تخصصی، مراکز اسلامی در کشورهای غیر مسلمان شکل گرفته است؛ در کنار مراکز یاد شده، فضای مجازی نیز با سرعت و گسترش چشمگیرش، محیطی برای آموزش و تبلیغ دین فراهم کرده است.

مانوئل کاستلز^۱- جامعه‌شناس اسپانیایی- معتقد است، که اگر دین می‌خواهد در این فرهنگ- آموزش دینی در فضای مجازی- جایگاهی برای خود حفظ نماید، باید واقعی- مجازی شود.^۲

این دو محیط آموزشی- حضوری و مجازی- در حوزه دین از مزایا و نقایصی برخوردارند، که تنها با حرکت همزمان آن‌ها می‌توان به نتیجه کاملاً مطلوبی رسید؛ لذا این- فضای مجازی- فرصت بزرگی در اختیار هر کشوری می‌گذارد، تهدیدهایش هم در کنارش دارد. ما بایستی کاری کنیم که از فرصت‌ها حداکثر استفاده را بکنیم.^۳

1. Manuel Castells (1942)

۲- ر. ک: دهقانی، ۱۳۹۳، ص. ۱۵۳.

۳- مقام معظم رهبری، دیدار با اعضای هیئت دولت، ۳ شهریور ۱۳۹۵.

آموزش دینی

آموزش، تسهیل روند یادگیری برای رسیدن به اهداف مشخص است؛^۱ در این میان، اهمیت آموزش و نقش کلیدی آن، بر توسعه جوامع بر کسی پوشیده نیست؛ لذا آماده‌سازی زیرساخت‌های آموزش، عامل رفع بسیاری مشکلات- از جمله فقر و نابرابری در جوامع- است.^۲ بر این اساس، آموزش دینی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا در اصلاح و رشد فردی و اجتماعی تأثیر شگرفی دارد.

از طرف دیگر، دین در تمام زوایای فکر و عمل انسان وجود دارد، به زندگی معنا داده، و بخشی از فرهنگ است که تصویری از نظام هستی را ارائه می‌دهد، و محدود به مناسک و اعمال مذهبی نیست؛^۳ لذا کشف نیازهای واقعی انسان و دردهایی که دین پاسخگوی آن‌هاست، انتظاراتی است که بشر را به سوی آشنایی با دین سوق می‌دهد.^۴ بنابراین، آموزش یا تبلیغ دین، شناساندن مفاهیم و آموزه‌های دینی به مخاطبان جهانی است؛ لذا وظیفه معلم و راهنمای دین، نشان دادن راه مستقیم از انحرافات است تا سعادت دنیا و آخرت را در پی داشته باشد.

برنارد لوئیس^۵ - مستشرق انگلیسی - معتقد است، که تعلق داشتن هویتی پیروان دین اسلام، یکی از امتیازهای آن است؛ چه این‌که هویت دینی برای یک مسلمان - هنوز - پررنگ‌ترین جزو هویتی او را تشکیل می‌دهد، و در قیاس با عناصر هویت‌بخش دیگر - چون ملیت، نژاد و زبان - از اهمیت به مراتب بیشتری برخوردار است.^۶

۱- امیر تیموری، ۱۳۹۳، ص. ۱۵.

۲- میر ترابی، ۱۳۹۰، ص. ۲۵۳.

۳- استوارت‌ام، ۱۳۸۵، ص. ۲۹.

۴- خسرو پناه، ۱۳۸۲، ص. ۸۳.

5. Bernard Lewis (1916)

۶- ر. ک: ریاحی، ۱۳۹۲، ص. ۶۴.

نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در ارتقای سطح آموزش‌های دینی / ۱۰۵

مخاطبان آموزش‌های دینی

مخاطب‌شناسی از مسائل حساس و حائز اهمیت در حوزه آموزش‌های دینی است؛ در این میان، پیامبران نخستین معلمان دینی بودند که با توجه به درک و فهم و شرایط جامعه به رسالت می‌رسیدند؛ از جمله حضرت موسی علیه السلام با معجزه اژدها و ید بیضا، حضرت عیسی علیه السلام با شفای بیماران و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله که با قرآن کریم برای جذب مخاطبان مبعوث شدند.

در قرآن مجید و روایات اسلامی - به فراوانی - اشاره به تفاوت انسان‌ها شده است،^۱ که در یک نمونه امام صادق علیه السلام درباره مخاطب‌شناسی در آموزش دین توسط پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«مَا كَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْعِبَادَ بِكُنْهِ عَقْلِهِ قَطُّ»؛^۲ هیچ وقت با بندگان

خدا به تناسب عقل خود، سخن نگفت.

بنابراین، در آموزش مفاهیم دینی باید به سن، جنسیت، قدرت ذهنی، سطح تحصیلات، ویژگی‌های روانی و شخصیتی و محیط اجتماعی و فرهنگی توجه کرد. نتیجه آن‌که مخاطب‌شناسی در آموزش‌های حضوری دینی در نظر گرفته می‌شود؛ زیرا نقش آموزش چهره به چهره در آموزش‌های مجازی، کم‌رنگ است.

آموزش دینی حضوری

زندگی و حضور در یک جامعه و دانشگاه دینی و برخورد با افراد ملتزم به دین، تأثیر زیادی در روند تربیت دینی دارد؛ هم‌چنان که از آغاز اسلام، اعراب مسلمان برای تبلیغ دین و بسط آن از ارتباطات کلامی^۳ و غیر کلامی^۴ بهره جستند.

۱- ر. ک: انعام، ۱۶۵؛ نوح، ۱۴.

۲- کلینی، ۱۳۶۹، ج ۱، ص. ۱۸.

3. Verbal Communication

4. Nonverbal Communication

بر این اساس - در ابتدا - ارتباطات غیر کلامی مانند تقوا، خوش رفتاری، درست کاری، پاکدامنی، عبادت خالصانه و ساده‌زیستی مردم را به دین اسلام جذب کرد، که این عوامل بسیار مؤثرتر از ارتباط کلامی و حیثه آموزشی زبان بودند؛^۱ لذا تأثیر ارتباطات غیر کلامی تا حدی است که - امروزه - با درک و آشنایی با روش زندگی چهره‌های عالمان مسلمان، بسیاری جذب تفکر و منش اسلامی می‌شوند؛ لذا امروز بیش از همیشه احساس احتیاج می‌شود به اجتماع و همدلی و هم‌فکری پیروان اهل بیت علیهم‌السلام در سراسر عالم.^۲

بنابراین، مراکز دینی و آموزشی در تحقق این هدف گام برمی‌دارند؛ البته این مراکز تنها مراکز آموزشی نیستند؛ بلکه تربیت و تعالی فراگیران را بر اساس تعامل و همیاری از طریق همایش‌ها، بورسیه‌ها، مسابقات و... در نظر دارند. از جمله دانشگاه‌های تخصصی آموزش‌های دینی می‌توان به این موارد اشاره کرد: جامعه الزهراء علیها‌السلام، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، دانشگاه علوم حدیث، دانشگاه معارف قرآن و عترت، دانشگاه مذاهب اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، دانشگاه ادیان و مذاهب و دانشگاه باقرالعلوم علیه‌السلام.

هم‌چنین دانشگاه‌هایی که به پذیرش و آموزش دانشجویان غیر ایرانی می‌پردازند، عبارتند از: جامعه المصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم العالمیه، جامعه المرثی علیه‌السلام و دانشگاه بین‌المللی اهل بیت علیهم‌السلام.
مراکز اسلامی در کشورهای غیر مسلمان نیز خدمات آموزشی و فرهنگی دارند، که از جمله می‌توان این موارد را نام برد: مرکز اسلامی امام علی علیه‌السلام در استکهلم، مرکز اسلامی امام حسین علیه‌السلام در سیدنی و انجمن اسلامی جعفریه میامی در فلوریدا.

۱- بشیر ۱۳۸۹، صص. ۶۵-۶۲.

۲- مقام معظم رهبری، دیدار با اعضای مجمع عمومی مجمع جهانی اهل بیت علیهم‌السلام، مهر ۱۳۸۲.

امکانات آموزش دینی حضوری

۱- آموزش چهره به چهره^۱

تأثیرات مثبت و معنوی آموزش‌های حضوری در حوزه دین بر کسی پوشیده نیست؛ هم‌چنان که احادیث زیادی حتی بر تأثیرات معنوی نگاه به عالم وجود دارد، که از آن تعبیر به عبادت می‌شود.^۲

به طور کلی، در آموزش‌های حضوری ارائه بازخورد سریع یکی از عوامل مهم در یادگیری است، که گاهی از طریق علائم چهره یا بدن حاصل می‌شود، و به بهبود اصلاح روند یادگیری کمک می‌کند؛^۳ هم‌چنین امکان بیان و بررسی سؤال‌ها و سوء برداشت‌ها در لحظه تدریس امری است که نه تنها در یادگیری موثر است؛ بلکه مورد توجه و خواست دانش‌پژوهان نیز هست.^۴

۲- مکان و زمان آموزش

اهمیت مکان و زمان در ارائه مفاهیم دینی از آغاز اسلام مدنظر بوده است؛ چرا که رساندن دستورات الهی به بندگان در مکان‌های مناسب، تأثیر بیشتری خواهد داشت.

بر این اساس، مکان‌هایی هم‌چون مکه مکرمه که مراسم بزرگ حج در آن‌جا برگزار می‌شود، بهترین و مناسب‌ترین مکان‌ها برای تبلیغ است؛ به همین سبب، پیامبر اکرم ﷺ در ایام حج، پیام خدا و دعوت اسلامی خویش را به مردم رساندند.^۵

1. Face to Face

۲- ر. ک: محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷، ج ۳، ص. ۳۰۶.

۳- سراجی، ۱۳۹۰، ص. ۴.

۴- گریسون و وایگان، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۱.

۵- قرائتی، ۱۳۷۷، ص. ۳۷.

به طور کلی، تأثیر یادگیری‌های دینی در محیط‌های مذهبی و معنوی زیاد است؛ همچنین فضای معنوی مساجد، حوزه‌های علمیه، دانشگاه‌های اسلامی و مراکز اسلامی در کشورهای غیر مسلمان بر یادگیری آموزه‌های دینی تأثیر می‌گذارد. از جهت دیگر، اسلام دینی است که بر وحدت و جماعت تأکید می‌کند، و بسیاری از اعمال و مناسک باید گروهی انجام شود. بنابراین، عنصر مکان اگر با زمان مناسب همراه شود، در امر آموزش‌های دینی تأثیرگذار است.

با توجه به روش پیامبر اکرم ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام به اهمیت این موضوع پی برده می‌شود؛ برای اعلام ولایت و رهبری علی بن ابی طالب علیه‌السلام زمانی مناسب - هنگام بازگشت حاجیان از مکه - انتخاب گردید.^۱ نتیجه آن‌که مناسبت‌های دینی و مذهبی زمان‌های مناسبی برای انتقال آموزه‌های دینی در اماکن مذهبی - مانند حرم‌ها و مساجد - هستند؛ لذا فضای معنوی که حاصل مکان و زمان است، آموزش و یادگیری مفاهیم دینی را برای اقشار و سنین مختلف، مؤثرتر می‌کند.

۳- ابزارهای آموزشی - کتابخانه^۲

کتاب از منابع مهم و جدانشدنی آموزش است؛ تا جایی که دانش‌پژوه نمی‌تواند از کتابخانه جدا شود.

کتابخانه‌ها مراکزی هستند که امروزه به دلیل گستردگی دانش، عنوان تخصصی به خود می‌گیرند تا پژوهشگران متناسب با نیاز خود به آن‌ها مراجعه کنند.

۱- قرائتی، ۱۳۷۷، ص. ۴۰.

نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در ارتقای سطح آموزش‌های دینی / ۱۰۹

در شهر قم نیز که مرکز علوم اسلامی و دینی است، کتابخانه‌های تخصصی تفسیر و علوم قرآن، فقه و اصول، مهدویت، تاریخ اسلام و علوم حدیث وجود دارد، که گنجینه‌ای ارزشمند برای مشتاقان علوم دینی به شمار می‌روند؛ هم‌چنین در جاهایی که دسترسی به برق و اینترنت نیست، کتاب‌ها منابع آموزشی مناسبی هستند.

- مباحثه

مباحثه از روش‌های یادگیری در حوزه‌های علمیه است، که از دیرباز تاکنون مرسوم بوده است.

به طور کلی، تبادل نظرات به صورت چهره به چهره از مزایای آموزش حضوری است؛ بر این اساس، دانشجویان یک موضوع واحد را آموخته، و می‌توانند با دانش خود آن را تحلیل و نظر خود را بیان کنند؛ لذا مباحثه و تبادل نظر در سرعت و تثبیت یادگیری، مؤثر است.

فضای مجازی^۱

تارنماها و کتابخانه‌های دیجیتال اطلاعات را به صورت متمرکز گردآوری نموده‌اند؛ به نحوی که دانشجویان از فضای مجازی به عنوان کمک درسی و مکمل منابع حضوری استفاده می‌کنند، که در ادامه به بررسی ابعاد این فضا پرداخته می‌شود.

۱- آموزش دینی مجازی

در جوهره دین ارتباط وجود دارد؛ بنابراین دین نه تنها ارتباط است؛ بلکه عرصه ارتباطات و تعاملات نیز در طول تاریخ از مقوله‌های دینی جدا نبوده است.^۲

1. Cyberspace

۲- بشیر، ۱۳۸۹، ص. ۳.

در عصر حاضر، رشد و سرعت دانش چشم‌گیر است، و در این میان علوم اسلامی باید جایگاه خود را با هر فکر و ایده و ابزار نویی که پا در عرصه فناوری‌های جدید می‌گذارد، پیدا کند و قابلیت همگامی با رشد دانش بشری را داشته باشد تا حلال مشکلات باشد.^۱

کاستلز معتقد است، که جهانی شدن اجتماع سبب برانگیخته شدن نیازهایی مانند معنا، هویت و آرامش روانی است، و ادیان مناسب‌ترین و کارآمدترین منابع تأمین آن هستند.^۲ بنابراین، فضای مجازی عرصه‌ای است که باید الگوهای مناسب دینی برای همگان ارائه شود؛ زیرا هر روز در اندیشه انسانی افقی نو دیده می‌شود، و اگر دین برخورداردی ثابت و غیر پویا داشته باشد، و پاسخگوی تغییرات دوران مختلف نباشد، جهانی نخواهد شد و به انحطاط خواهد افتاد.^۳ هم‌چنین، فضای مجازی باعث دسترسی آزاد به آموزه‌های دینی و منعطف بودن فرصت‌های یادگیری می‌شود، که قدمی در ارتقای فرهنگ دینی جوامع و حذف شکاف‌های فرهنگی است.

۲- امکانات آموزش مجازی

- گستردگی مخاطب

امکان حضور برای همه مشتاقان علوم دینی در فضاهای حضوری آموزشی مهیا نیست، که این عدم امکان از جهات مختلفی است؛ مانند کمبود فضا و امکانات فیزیکی، بعد مسافتی، هزینه‌ها و کمبود زمان.

۱- سمیعی، ۱۳۸۱، ص. ۱۳۷.

۲- صاحبی، ۱۳۸۷، ص. ۸۳.

۳- ر.ک: همان، ص. ۳۹۸.

نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در ارتقای سطح آموزش‌های دینی / ۱۱۱

از طرف دیگر، گستردگی مخاطب از ویژگی‌های بارز فضای مجازی است، که این بستر برای انتقال آموزش‌های دینی که هدفی جهان‌گستر دارد، ایده‌آل است. با توجه به این موضوع، مخاطبین آموزش‌های دینی در فضای مجازی فرهنگ‌ها، عرف‌ها و ذهنیات متفاوتی دارند، و ارائه یک قالب ثابت از آموزه‌های دینی برای تمامی مخاطبین قابل پذیرش نیست، که این چالش حوزه دین در فضای مجازی است.

به طور کلی، می‌توان کارکردهای رسانه‌های مجازی را به سه بخش تقسیم کرد:

۱- اطلاع‌رسانی؛ صحت و معتبر بودن اطلاعات، اعتبار نویسندگان و منابع اهمیت دارد.

۲- آموزش؛ رویکرد کاربردی و آموزشی محتوا مدنظر است.

۳- تفریح؛ جذابیت، شاخص اصلی است.^۱

این سه بخش ناظر بر تنوع مخاطبین و نیازهای مختلف در حوزه دین است؛ لذا فضای مجازی- امروزه- در دسترس انبوهی از کاربران در مقاطع مختلف سنی و فرهنگی با نیازهای مختلف است، که باید به آنان توجه شود.

- انعطاف زمانی و مکانی

هماهنگ شدن با مکان و زمان آموزش حضوری برای همه ممکن نیست؛ لذا مخاطبین داخلی و خارجی آموزش‌های دینی می‌توانند در مقابل سیستم- اعم از رایانه یا موبایل در خانه، محل کار و اتوبوس- قرار بگیرند، و از تلویزیون‌های اینترنتی، پخش زنده برنامه‌های مذهبی، فایل‌های صوتی و مکتوب و زیارت‌های مجازی استفاده کنند.

بر این اساس، فضای مجازی به دلیل منعطف بودن برای زمان یادگیری، نه تنها مشکل مخاطبینی را که مشکل بعد مکانی دارند را حل کرده است؛ بلکه برای مخاطبینی مانند شاغلین و زنان خانه‌دار نیز فرصت مناسبی فراهم آورده است.

۴- ابزارهای آموزشی

- دانشگاه مجازی

دانشگاه‌های مجازی یا محوریت علوم دینی موانع مکانی و زمانی را برای مشتاقان علوم دینی در شرایط مختلف مرتفع کرده، و دسترسی افراد زیادی را به آموزش فراهم کرده است؛ هم‌چنین سبب تمرکززدایی از مراکز علمی مذهبی شده است؛ البته اثربخشی این آموزش‌ها گاهی به جهت ضعف تعاملات دانشجوی و مدرس و نیز فقدان فعالیت‌های مشارکتی - همواره - مورد انتقاد بوده است.

بیان این نکته لازم است، که دوره‌های مجازی، یادگیرنده محور است، و مسئولیت اصلی یادگیری به عهده یادگیرنده است؛ از این رو، همه این مسئولیت را نمی‌پذیرند و برایشان دشوار است؛ لذا موفقیت کافی را کسب نمی‌کنند.^۱

- تارنما^۲

یکی از نمودهای بارز فضای مجازی، تارنماها هستند که قابلیت چندرسانه‌ای^۳ بودن دارند. تارنماها با ارائه متن، فیلم، عکس و فایل‌های صوتی محیط مناسب و اثرگذاری برای یادگیری فراهم می‌آورند.

۱- سراجی و سیفی، ۱۳۹۴، صص. ۶۰-۵۸.

2. Website

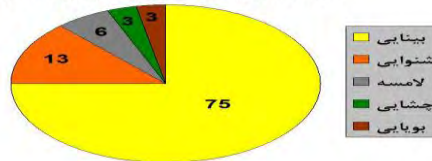
3. Multimedia

نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در ارتقای سطح آموزش‌های دینی / ۱۱۳

در موارد زیر درصد میزان یادگیری انسان با حواس پنجگانه نشان داده می‌شود:^۱

نمودار شماره ۱: سهم حواس در یادگیری انسان

نمودار سهم حواس در یادگیری انسان

بنابراین، فیلم‌های آموزشی جایگاه ویژه‌ای دارند؛ با فیلم می‌توان حوادث تاریخ اسلام را بازسازی کرد؛ هم‌چنین شبیه‌سازی موقعیت‌های اعمال دینی و مذهبی - از جمله زیارت‌های مجازی و آشنایی با اماکن مذهبی در قالب فیلم و تصویر - امکان‌پذیر است. به طور کلی، تارنماهای تخصصی بسیاری مرتبط با آموزش مفاهیم دینی و پرسش و پاسخ‌های اعتقادی وجود دارد؛ بیشتر این تارنماها مانند کتاب‌های خودآموز عمل می‌کنند؛ زیرا - عموماً - ارتباط یکسویه دارند، و اطلاعات دینی را موضوع‌بندی شده در اختیار کاربران قرار می‌دهند؛ البته برخی از تارنماها نیز قابلیت تعامل با مخاطبین را از طریق تالارهای گفتگو فراهم می‌کنند، که این امر در انتقال آموزه‌های دینی، راه‌گشا است؛ زیرا دامنه مخاطبین گسترده برای تبادل نظریات مختلف را فراهم می‌کند. بر این اساس، بیشتر تارنماها در جهت تعامل با مخاطبین، بخشی را برای نظر دادن درباره مطالب موجود اعم از مقاله و فیلم در نظر گرفته‌اند، که این امکانات از جهتی تبادل نظر است؛ اما - در عمل - کاربران تنها نظر خود را بیان نموده، و یا نظر دیگران را نقد می‌کنند، که پاسخ صحیحی به پرسش‌ها از طرف تارنما از مرجعی رسمی و معتبر داده نمی‌شود؛ این امر سبب پیچیدگی موضوع و نرسیدن به هدف غایی آموزش مفاهیم دینی است.

از موانع دیگر در این حوزه، می‌توان به بیان نشدن منابع در تارنماهای دینی اشاره کرد؛ همان‌طور که بیان شد، تارنماها با رویکرد اطلاع‌رسانی و آموزش باید از اطلاعات و منابع معتبر استفاده کنند تا مخاطب اطمینان حاصل کند. اکنون این پرسش مطرح می‌شود، که آیا با تارنماهای مختلف دینی متن‌محور، انتقال پیام و ارتباط آموزشی صحیحی که منجر به یادگیری شود، حاصل می‌شود؟ در پاسخ باید گفت، که تارنماهای اسلامی مخاطبین جهانی دارند؛ به ویژه آن دسته که پشتیبانی چندزبانه^۱ دارند؛ لذا وقتی صحبت از مخاطبین جهانی می‌شود، تفاوت فرهنگ، تجربیات شخصی و ارزش‌ها جلوه می‌کند، که همین امر در شکل‌گیری یک ارتباط صحیح که منجر به انتقال پیام است، تأثیر می‌گذارد.^۲

این مشکل را زمانی بیشتر لمس می‌کنیم، که در جستجوی موضوعی دینی در موتورهای جستجوگر هستیم؛ چون گاهی عنوان متن تارنما مطابق یا مرتبط با خواسته ماست؛ اما وقتی آن را می‌خوانیم، متوجه می‌شویم که عنوان با محتوا هماهنگ و مرتبط نیست؛ البته این مشکل در فضای مجازی به این دلیل پیش می‌آید، که هر کس که سواد رایانه‌ای دارد، می‌تواند صفحه‌ای برای بیان و نشر نظرات مثبت و منفی خود با هر قصد و نیتی داشته باشد، که این موضوع از چالش‌های محتوای آموزش‌های دینی است.

بر این اساس، گستردگی و گوناگونی تارنماها با محوریت مطالب دینی سبب سردرگمی مخاطبین شده است؛ حتی در این فضا مفاهیم غیر صحیح و خلاف واقع درباره دین نیز عرضه می‌شود، که باعث گمراهی مخاطبین می‌شود.

1. Multilingualism

نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در ارتقای سطح آموزش‌های دینی / ۱۱۵

نکته منفی دیگر در این فضا، این‌که قدرت فضای مجازی در هدایت کاربران به وسیله بازدیدها و لایک‌های دروغین از یک پیام است؛ از این طریق توجه کاربران به سمت و سوی اهداف مطلوب خود سوق داده شده، و سبب گمراهی می‌شوند.^۱

از سوی دیگر، متن محوری و استفاده از کتاب، مقاله و نشریه، قالب اصلی تارنماها را شکل می‌دهند؛ هر چند از فایل‌های صوتی و سخنرانی‌های دروس حوزوی یا مذهبی نیز استفاده می‌شود، که این موارد بر جذابیت آموزش می‌افزاید؛ اما نکته مهم این است، که معدودی از تارنماهای ایرانی شیعی هستند، که چند زبان را پشتیبانی نموده، و توجه به اطلاع‌رسانی و آموزش بین‌المللی دارند.

به عنوان مثال؛ تارنماهای وابسته به جامعة المصطفیٰ ع العالمیه و یا مجمع جهانی اهل بیت ع که تارنمای ویکی‌شیعه را با پشتیبانی نه زبان ارائه می‌کند؛ این دانشنامه اسلامی برعکس ویکی‌های دیگر، که هر کس می‌تواند مطالبی را حذف یا اضافه کند، تنها با گروه مجرب و معتبر علمی مطالب را بارگذاری می‌کند، که این نکته، امتیاز ویژه آن است.

- کتابخانه دیجیتال^۲

در کنار کتابخانه‌های حضوری، کتابخانه‌های دیجیتال، کتاب‌های الکترونیک را در دسترس همگان قرار داده‌اند، و بر مشکل بعد مکانی و زمانی دسترسی به کتابخانه‌ها تاحدودی فائق آمده‌اند؛ هم‌چنان که بسیاری از کتاب‌های اسلامی و شیعی در فضای مجازی موجود است، که با ثبت‌نام و پرداخت هزینه

۱- مختاریان، ۱۳۹۴، ص. ۱۱.

قابل استفاده و ذخیره‌سازی هستند؛ هم‌چنین امکان جستجوی سریع و آسان در کتابخانه‌های دیجیتال کار را برای پژوهشگران ساده کرده، و سبب توسعه فعالیت‌های تحقیقاتی شده است.

از مزایای دیگر آن، دسترسی به اسناد و مدارکی است که به صورت چاپی در کتابخانه‌ها موجود نیست.

در نقطه مقابل، چالشی در رابطه با کتابخانه‌های دیجیتالی وجود دارد، که حوزه فعالیت‌های آن‌ها را محدود می‌کند، و آن این‌که به دلیل رعایت حقوق نویسندگان، امکان الکترونیکی کردن تمامی کتاب‌ها ممکن نیست؛ لذا جامعیت کامل را ندارند.

- نرم‌افزارها و اپلیکیشن‌ها

نرم‌افزارهای دینی، کتاب‌ها و منابع پژوهشی را به صورت تخصصی در حوزه‌های مختلف دینی ارائه می‌دهند؛ در جایی که اینترنت وجود ندارد، نرم‌افزارها نقش مهمی ایفا می‌کنند، و منابع علمی فراوانی را به راحتی در دسترس قرار می‌دهند؛ این نرم‌افزارها امکان یادگیری با سرعت دلخواه و یادگیری مستقل را فراهم می‌آورند.

اپلیکیشن‌ها نیز- امروزه- نه تنها در ارائه منابع آموزشی در تلفن همراه راهگشا هستند؛ بلکه شرایطی را فراهم آورده‌اند برخی اعمال و کارهای دینی به سهولت انجام شود.

برای نمونه؛ می‌توان به برنامه محاسبه نفس اشاره کرد، که لیستی از اعمال نیک و بد در آن نوشته می‌شود، که در صورت انجام هر یک، راه جهنم و بهشت در این برنامه نشان داده می‌شود.

نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در حوزه دین

دین، رسالت‌محور است، و برای تحقق و عملی شدن این رسالت باید از تمام امکانات موجود استفاده کرد.

در این میان، آموزش و یادگیری آموزه‌های دینی مسئله‌ای است که محدود به زمان و مکان نبوده و مستمر است؛ زیرا گام نهادن در راه سعادت در زندگی دنیوی انسان‌ها جاری است.

از سوی دیگر، ادیان ابراهیمی به ویژه دین اسلام مؤلفه فرامرزی و فراملی دارند، و مردم جهان را به تعالیم خود دعوت می‌کنند؛ لذا در این جهان‌نگری تعالیم اسلام، هیچ مرز و جغرافیای سیاسی و فرهنگی اولویت ندارد.^۱

بر این اساس - امروزه - دو گزینه در این راه مشاهده می‌شود: آموزش حضوری و آموزش مجازی، که هر یک امتیازاتی دارند که پراهمیت و راهگشاست؛ اما حضور این دو روش در کنار هم می‌تواند در حوزه دین اثربخش باشد، که تصور جایگزینی یکی به جای دیگری، خطاست؛ از این رو دانشگاه‌های حضوری در حوزه دین، مراکز مجازی نیز دارند تا پاسخگوی تمام نیازها باشند.

در این میان، مشتاقان علوم دینی - از گذشته تاکنون - برای فراگیری اسلام تحمل رنج سفر و مهاجرت می‌کرده‌اند تا به مراکز علوم دینی برسند و تحصیل علم کنند؛ هم‌چنان که محیط‌های حوزوی و دینی از معنویت برخوردار بوده، و روند آموزش را تسریع می‌بخشند.

هم‌چنین، مخاطب‌شناسی و طبقه‌بندی مخاطبین از لحاظ فرهنگی و سنی در آموزش‌های حضوری رعایت می‌شود، که همین امر در انتقال مفاهیم دینی حائز اهمیت است؛ لذا

روح حاکم بر آموزش‌های حضوری در آموزش‌های مجازی حاصل نمی‌شود؛ اما از طرف دیگر، محدودیت‌ها و مشکلاتی برای رسیدن به آموزش‌های حضوری برای همگان وجود دارد، که فقط فضای مجازی می‌تواند بعد مکانی و زمانی را در هم شکند، و شرایط را برای آموزش در هر مکان و زمانی فراهم آورد.

بر این اساس، در فضای مجازی می‌توان تا حدودی دین را با توجه به مخاطب عرضه کرد؛ اما آنچه در فضای مجازی داخل کشور مشاهده می‌شود، دور از این هدف است؛ چنان‌که بسیاری از تارنماها- صرفاً- به زبان فارسی است، و مطالب را بسیار تخصصی بیان می‌کنند، که خاص پژوهشگران است، و به کودکان و نوجوانان که بخش عظیمی از کاربران فضای مجازی هستند، توجه نمی‌شود؛ حتی تارنماهای مراکز حضوری تعلیم قرآن به کودکان و نوجوانان نیز از جذابیت‌های بصری لازم، برخوردار نیستند.

با توجه به این‌که تارنماها به عنوان منابع کمک‌آموزشی محسوب می‌شوند؛ در عین حال، اطلاعات صحیح و نادرست دینی و غیر دینی در فضای مجازی، قدرت درک و گزینش مناسب را دشوار کرده است، که برای حل این معضل باید به تارنماهایی مراجعه کرد، که پشتوانه‌های فیزیکی و حضوری دارند. در این جاست که همگامی بخش حضوری و مجازی در کنار هم، مشکل را حل می‌کند.

از طرف دیگر، تارنماهای دینی با پشتوانه مراکز حضوری علمی از چند زبان پشتیبانی می‌کنند تا حقیقت اسلام را به گوش جهانیان برسانند؛ کسانی که شاید تنها راه ارتباطی آن‌ها از طریق فضای مجازی باشد، این تارنماها خودآموزی متناسب با نیاز در حوزه دین را برایشان فراهم می‌آورد.

مشکل دیگر تارنماها، موازی کاری است؛ چرا که با یک جستجوی ساده مشخص می‌شود که متن‌های موجود در تارنماها یکسان است، و منبع اصلی آن مشخص نیست.

نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در ارتقای سطح آموزش‌های دینی / ۱۱۹

به طور کلی، فضای مجازی با گستردگی دامنه نفوذش تبادل اطلاعات را سرعت بخشیده است؛ لذا مراکز حضوری دینی با تأسیس دانشگاه‌های مجازی طیف گسترده‌ای را برای یادگیری علوم دینی جذب کرده‌اند، که این مراکز، رشته‌های مختلف دینی را برای مخاطبین داخلی و خارجی ارائه نموده، و سبب ارتقای فرهنگ دینی جامعه می‌شوند؛ از این رو بسیاری از گردهمایی‌ها و جلسات نیز که با هزینه‌های بالا در قبل مهیا می‌شد- امروزه- به راحتی به مدد فضای مجازی میسر است.

با تمام خدماتی که فضای مجازی برای آموزش دین مهیا می‌کند، هم‌چنان بخش‌هایی از جهان دسترسی به اینترنت ندارند، و یا به واسطه شرایط محیطی و فرهنگی درک صحیحی از اسلام ندارند؛ از مسائل مهم در این حوزه، انتقال مفاهیم دینی به این دسته از افراد است؛ لذا با توجه به تأثیرات محیطی، بومی و فرهنگی هر جامعه نیاز به پرورش مبلغین با ملیت‌های مختلف است تا از این طریق، این افراد در یک محیط دینی و معنوی با آموزه‌های دینی آشنا شده، و بتوانند دین اسلام را به مردمان سرزمین خود با توجه به فرهنگ‌ها و عرف خود بیان کنند.

مراکز اسلامی در کشورهای دیگر نیز شرایطی را مهیا کرده‌اند تا کسانی که امکان حضور در ایران به عنوان یک جامعه اسلامی را ندارند، از بهره‌ها و امتیازهای آموزش حضوری استفاده کنند؛ چنان‌که گردهم‌آوری مسلمانان و آموزش مسائل دینی بر وحدت و انسجام گروه‌های مسلمان تأثیر می‌گذارد.

از دیگر جنبه‌های فضای مجازی نیز آزادی عمل است؛ زیرا می‌توان هویت مجازی داشت؛ به این معنی که فرد بدون شناخته شدن در حالت گمنامی به سر می‌برد، و این موضوع به بیان نظرات و انتقادات شدید کمک می‌کند، که برخی اجازه یا جرئت بیان آن را در فضای‌های حضوری دینی ندارند؛ البته این موضوع بستر مشکلات متعددی می‌شود، که مهم‌ترین آن انحرافات دینی و اخلاقی است.

نتیجه آن که این هویت‌های چندپاره مجازی با هویت دینی که در پی ایجاد وحدت در باورها و رفتارهای فردی است، در تضاد است.^۱

نتیجه‌گیری

برای انتشار و آموزش مفاهیم دینی باید از تمامی امکانات حضوری و فضای مجازی استفاده کرد تا دین که تنها راه نجات بشریت است، در دسترس همگان قرار گیرد.

به طور کلی، دین مقوله‌ای ارتباطی با هدف جهانی شدن است؛ از این رو، موفقیت وقتی حاصل می‌شود که آموزش‌های حضوری و مجازی مکمل یکدیگر باشند؛ به نحوی که هر کدام، محدودیت‌ها و چالش‌هایی در حوزه دین ایجاد می‌کنند که باید نقاط مثبت آن‌ها را تقویت کرد، و نقاط ضعف را با پشتیبانی و بهره‌گیری از امکانات دیگر، بهبود بخشید.

منابع و مآخذ

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- تارنمای مقام معظم رهبری، <http://farsi.khamenei.ir>
- ۳- استوارت‌ام، هورر، (۱۳۸۵)، بازان‌دیشی درباره رسانه دین و فرهنگ، ترجمه مسعود آریایی‌نیا، تهران: انتشارات سروش.
- ۴- امیرتیموری، محمدحسن، (۱۳۹۳)، رسانه‌ها و محیط‌های آموزشی-یادگیری، تهران: انتشارات سمت.
- ۵- بشیر، حسن، (۱۳۸۹)، تعامل دین و ارتباطات، تهران: انتشارات پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

- نقش متقابل آموزش حضوری و مجازی در ارتقای سطح آموزش‌های دینی / ۱۲۱
- ۶- جهانگیر، عیسی، (۱۳۹۱)، شیعه در فضای سایبری؛ رویکردی اجتماعی، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- ۷- خسروپناه، عبدالحسین، (۱۳۸۲)، انتظارات بشر از دین، قم: انتشارات سازمان پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۸- دهقانی، روح الله، ارزیابی تأثیر فرهنگی مخاطب در فضای مجازی، پژوهش‌های منطقه‌ای، ۱۳ (۱۳۹۳): ۲۱۴-۱۷۵.
- ۹- ریاحی، محمد رضا، (۱۳۹۲)، بیداری اسلامی و نقش رسانه ملی، تهران: انتشارات مرکز پژوهش‌های صدا و سیما.
- ۱۰- سراجی، فرهاد، سیفی، آتنا، بررسی نقش مهارت‌های یادگیری الکترونیکی بر رضایت و موفقیت تحصیلی دانشجویان مجازی، فناوری آموزش و یادگیری، ۲ (۱۳۹۴): ۸۱-۵۷.
- ۱۱- همان، (۱۳۹۰)، کاربرد اینترنتی در آموزش و پژوهش، تهران: انتشارات آبیژ.
- ۱۲- سمیعی، محمد، (۱۳۸۱)، دین پژوهی در جهان معاصر: ابزار جدید، شبهات جدید، تهران: انتشارات احیاگران.
- ۱۳- عاملی، سعیدرضا، تعامل جهانی شدن، شهروندی و دین، نامه علوم اجتماعی، ۱۸ (۱۳۸۰): ۲۰۰-۱۶۸.
- ۱۴- قرائتی، محسن، (۱۳۹۲)، تفسیر نور، تهران: نشر مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- ۱۵- همان، (۱۳۷۷)، قرآن و تبلیغ، تهران: نشر مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- ۱۶- صاحبی، محمد جواد، (۱۳۸۷)، جهانی شدن و دین: فرصت‌ها و چالش‌ها، تهران: انتشارات احیاگران.
- ۱۷- طباطبایی، سید محمد حسین، (۱۳۵۴)، خلاصه تعالیم اسلام، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

- ۱۸- کلینی، محمدبن یعقوب، (۱۳۶۹)، اصول کافی، ترجمه و شرح هاشم رسولی محلاتی و سید جواد مصطفوی، قم: انتشارات اسلامیه.
- ۱۹- گریسون رندی، وایگان، نورمن، (۱۲۹۳)، یادگیری تلفیقی در آموزش عالی؛ چارچوب اصول دستورالعمل، تهران: انتشارات آوای نور.
- ۲۰- محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۸۷)، دانشنامه عقاید اسلامی، تهران: انتشارات دار الحدیث.
- ۲۱- مختاریان، علی، (۱۳۹۴)، فضای مجازی و تأثیر آن بر هویت دینی؛ پیامدها و راهکارها، پایان نامه کارشناسی ارشد.
- ۲۲- مطهری، مرتضی، (۱۳۷۱)، پیرامون انقلاب اسلامی، تهران: انتشارات صدرا.
- ۲۳- میرترابی، سعید، (۱۳۹۰)، مسائل توسعه جهان اسلام، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.